[29] О р і х о в с ь к и й С. Промова на похоронах польського короля Сигізмунда Ягелона // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. — Ч. І. — С. 208.
[30] О р і х о в с ь к и й С. Напучення польському королеві Сигізмунду Августу. — С. 38.
[31] Там же. — С. 42—43.
[32] Там же. — С. 43.
[33] Там же.
[34] Там же.
[35] Там же. — С. 44.
[36] Там же.
[37] Там же. — С. 45.
[38] Там же.
[39] Там же.
[40] Там же. — С. 52.

* З VII до початку XVIII ст. українські землі називалися «Русь», «Роксоланія». Характерно, що українські гуманісти XVI—XVII ст., зокрема й С. Оріховський, часто вказували на це, підписуючи свої твори «русин», «роксолан», «рутенець», «росіянин», «руський». Територія ж сучасної Росії називалася переважно Московією. Так тривало до царювання Петра І, який поширив назву Русь (Росія) на всі московські землі і таким чином спритно «колонізував історію», спотворивши історію взаємин між народами (племенами), котрі населяли колись українські землі і землі московські. Саме за Петра І виникла традиція, згідно з якою Русь (українські землі) дедалі частіше стали називати Малоросією, а Московію — Росією. Разом з цим, враховуючи зазначені вище факти, неприпустимо позбавляти сучасну Росію права на її історичну назву «Русь». Як вказує відомий український історик М. Брайчевський, «маємо чітко розмежовувати Русь — Україну, що виступає деміургом Київської держави від VII ст., і Русь — Росію, що почала формуватися в XII ст. і своє остаточне оформлення дістала у післямонгольський час» (Б р а й ч е в с ь к и й М. Русь —Україна і Русь — Росія // Історія українського середньовіччя: козацька доба. У двох частинах. — К., 1995. — Ч. І. — с. 35).

[41] Там же. — С. 24.
[42] Там же. — С. 53—54.
[43] Там же. — С. 57.
[44] Там же. — С. 59.
[45] Там же. — С. 60.
[46] О р і х о в с ь к и й С. Про турецьку загрозу (Промова до польської шляхти) // Українські гуманісти епохи Відродження. Антологія. — Ч. І. — С. 61—87; О р і х о в с ь к и й С. Промова у справі закону про целібат // Там же. — С. 112—180; О р і х о в с ь к и й С. Життя і смерть Яна Тарновського // Там же. — С. 254—293; та ін.

Джеймс Мейс (США, Вашингтон),
В. Ф. Солдатенко (Київ)

Національне питання у житті й творчості Миколи Скрипника *

Систематичність звернень до національної проблеми, категоричність суджень, незважаючи на обставини, політичну кон'юнктуру створювали над Скрипником ореол чи не найзатятішого оборонця національних інтересів, давали змогу певним колам в зарубіжній історіографії якийсь час вважати його символом націонал-комунізму в нашій країні.

Важко сказати, яку роль сам собі відводив Микола Олексійович стосовно цього. Та безперечним лишається те, що він незмінно і щонайактивніше виявляв себе у національному будівництві і, очевидно, нерідко вважав свою позицію найвірнішою, найоптимальнішою у суперечках і теоретичного, і політичного характеру.

Суб'єктивно для таких міркувань у Скрипника були, як гадалось, всі підстави. Адже він намагався завжди у будь-якій ситуації щонайпослідовніше виходити з марксистських засад у національній політиці, ніколи їм не зраджував, понад усе цінував два глобальних підходи: 1) робити все задля інтернаціонального згуртування, єднання всіх народів як однієї з найгуманніших цілей, які обстоювала пролетарська ідеологія; 2) прагнути до найновішого забезпечення національних інтересів будь-якого народу, рішу-

* З а к і н ч е н н я. Початок див.: Укр. іст. журн. — 1996. — № 2.

че боротись проти будь-яких відступів щодо даного принципу. Одночасно Скрипник щиро вірив у те, що в умовах будівництва соціалізму обидва підходи органічно взаємодоповнюють один одного і несхибне здійснення марксистської політики забезпечить розквіт і зближення всіх націй, всіх народів.

Цілком природно, як переконаний інтернаціоналіст Скрипник вітав кожен новий крок до єднання радянських республік і гаряче схвалював ідею утворення Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Від імені комуністичної фракції він у виступі на VII Всеукраїнському з'їзді Рад підтримав робітничо-селянський уряд республіки про утворення СРСР, яка «виправдовується і інтересами робітничого класу, і всім попереднім ходом боротьби робітничого класу і селянства за своє визволення... На цій території, де влада капіталу скинута, де робітники і селяни у своїх руках тримають свою долю, там вони творять єдиним фронтом єдиний шлях до захисту дальших своїх інтересів... Проти світу гніту і насильства, проти суспільного пригноблення і злоби, проти класової ненависті, проти національного гноблення, — робітничий клас протиславляє і тепер проводить на ділі свою лінію свободи, лінію визволення від національного гноблення і розвитку всіх культурних можливостей, лінію свободи і солідарності»[1].

Проте реалізація ідеї утворення союзної держави здійснювалася, як відомо, у досить не простій обстановці і призвела до гострих колізій, зіткнення різних підходів. Микола Скрипник мав тут свою чітку позицію і послідовно боровся за її торжество.

Якщо характеризувати її гранично стисло, то вона була дуже близькою, практично тотожною ленінській. Проте запідозрити Миколу Олексійовича у схилянні перед авторитетом вождя більшовиків було б зовсім неправомірним. Аналіз Скрипникових творів післяжовтневої пори переконливо засвідчує, що ця позиція оформлялася ним самостійно, виростала не в пропаганді чужих авторських поглядів, а з власних переконань, досвіду, знань, які він не втомлювався систематично поповнювати. Та й як було вже показано, національне питання, окремі його аспекти — це була та галузь, де Скрипник робив спроби чинити всупереч Леніну (принципи утворення КП(б)У, перший з'їзд партії), а то й дорікати вождю партії за недостатню увагу до національних проблем, відсутність належної наполегливості у проведенні партійних рішень (XI з'їзд РКП(б) тощо). І якщо у справі утворення СРСР Скрипникова точка зору співпадала з ленінською, то це просто був той самий результат, якого доходили дві непересічні особистості в процесі наполегливої теоретичної роботи.

Варто, мабуть, звернути увагу, що перу Скрипника в період підготовки утворення СРСР належить набагато більше спеціальних праць і виступів (деякі досить грунтовні, науково-аналітичні) з міжнаціональних проблем, аніж перу Леніна. Враховуючи всю відносність, умовність кількісних показників та й стан здоров'я вождя більшовизму в цей час, таке порівняння може здатися і некоректним, і малопереконливим. Та виправдовується воно не бажанням показати чиюсь зверхність, а прагненням переконати в тому, що саме власне напружене обміркування однієї з найскладніших людських проблем, публічна апробація думок з цього приводу викристалізували точку зору, за яку, як водиться говорити, можна було йти й на плаху.

У концентрованому вигляді позиція Скрипника була викладена в його промові на IV нараді ЦК РКП(б) з відповідальними працівниками національних республік та областей з питання союзного будівництва. Хоч на той час відбувся І з'їзд Рад Союзу РСР і було підписано союзний договір, та становлення державного організму тільки починалося і дискусії, що передували утворенню СРСР, тривали, набували особливої гостроти з приводу ряду нових державотворчих процесів, таких, як створення союзної конституції.

У своїй промові Скрипник спростував передусім ті точки зору на проблеми союзного будівництва, які були і поширеними, і, з його погляду, невірними, навіть шкідливими: «Ми маємо перед собою два викривлення,

два ухили в питанні про форми державного будівництва. Одна точка зору — це великодержавний централізм, що має своєю формою єдину неподільну Росію, точка зору, яка зосереджена і прибита до ганебного стовпа нашим XII партійним з'їздом, але все-таки, на жаль, має своїх прихильників у нашій партії. Нам доведеться викорчовувати цю точку зору, знищити її, бо лозунг «єдина неподільна республіка» є лише зміновіхівська модифікація ленінського лозунга «єдиної і неподільної Росії». Ця точка зору — не наша, а точка зору великої буржуазії. Ми з нею повинні боротися, але ми так само повинні боротися і з іншою точкою зору, що уявляє собі наш об'єднаний Союз Республік як якийсь конгломерат, де є національні державні одиниці, які у своїй сукупності не мають єдиної державної волі. І ця точка зору конфедерації має ще багатьох і багатьох прихильників. Ми повинні відмежуватися від обох ухилів»[2].

Закинувши на адресу авторів обох згаданих позицій, що пропоновані ними варіанти грунтуються на віджилих наукових уявленнях, Скрипник заявив: «Ми не виходимо з точки зору жодної держави, що поглинає об'єднувані одиниці, ні конфедерації, де союз не має своєї волі. Наш Союз Соціалістичних Республік має свою суверенну волю, наш Союз не є простою погоджувальною камерою, де змовляються республіки. Це є єдина суверенна держава, що виступає як єдине ціле. Це зовсім не означає, що в такому союзі знищується воля об'єднаних у ній республік. Це не так. Ми будуємо свою державу таким чином, що вільно об'єднувані республіки залишаються внутрішньо незалежними, разом з тим передаючи певну частку своєї суверенності своєму Союзу Соціалістичних Республік для економічної і політичної боротьби ззовні. Ця точка зору знаходить, нарешті, діалектичну лінію, що відмежовується і від конфедерації, і від єдиної неподільності. Ми будуємо досить складне об'єднання, до якого не можна підходити лише із старими формулами старого буржуазного державного права»[3].

Як видно з наведених витягів, розум Миколи Олексійовича бився над тим, щоб питання будівництва союзної пролетарської держави вирішувати на належному, відповідному рівні складності. Він розумів, що простого розв'язання проблеми тут просто бути не може. Водночас два основоположні моменти, яким він не міг зрадити — інтернаціоналізм і суверенна воля кожного народу, моменти, які він прагнув органічно поєднати, — змушували його виступати проти ухилів до абсолютизації одного з них, приводили до такого варіанта механізму функціонування союзної держави, який був, безперечно, складнішим, делікатнішим, тоншим, та нарешті, певно, уявлявся йому і перспективнішим, ефективнішим, і одночасно національно-справедливим.

Нерідко цей виступ Скрипника кваліфікують як акт борні за національні права союзних республік, як протест проти наростаючого великоруського шовінізму та сталінського авторитаризму, що почав уже даватися взнаки. Думається, що певна рація тут, можливо, й є, хоч загалом це, мабуть, перебільшення, однобічний підхід. Лейтмотив Скрипникового виступу (і не лише цього) — знайти зважену рівнодіючу двох тенденцій — інтернаціонально-спільної і національно-особливої, окремої. Ось слова самого Скрипника на доказ такого висновку: «Я вважаю, що ми повинні встановити гарантії того, щоб була єдина воля в нашому Союзі: комісія ЦК дала вказівки щодо цього.

І так само необхідно, щоб у житті, в дійсності робота кожної національної республіки, що входить в Союз, була б забезпечена, була б гарантована. І тут треба також попрацювати. Цьому завданню сприяє утворення Ради Національностей; тут гарантія є, але треба внести більше оформлення. Треба, наприклад, внести поправку, що в питаннях, де верховні органи Союзу виступають як контролюючі, змінюючі, скасовуючі і спрямовуючі рішення ЦВКів і РНКів окремих республік, щоб рішення ці проходили обов'язково через другу палату. Саме таким чином ми гарантуємо правильність рішення»[4].

Тобто Скрипник прагнув справді діалектичного, гнучкого підходу. У несхибність такої позиції він сам свято вірив і гранично непримиренно ставився до проявів інших підходів. Проти них Скрипник не припиняв боротьби, кому б вони не належали, як би не обставлялись офіційною пропагандою. На XII з'їзді КРП(б) він розвінчав як формальну й небезпечну спробу Сталіна використати поширену в той час методологічну засаду про боротьбу на два фронти — проти великоруського шовінізму і місцевого націоналізму — для, здавалось би, стрункої конструкції: великодержавному шовінізму обов'язково протистоїть місцевий націоналізм. І хоч певна логіка, що підтверджувалася фактами, тут була, підходити з такою схемою, яка йшла не від конкретних процесів і ситуацій, а мала зворотне спрямування до життя, було просто небезпечно. Тому-то Микола Олексійович без зайвих обмовок заявив: «То чому ж ми практично в національному питанні топчемося на місці й при правильному принципіальному його розв'язанні залишаємося насправді безсилими. Справа в тому, що ми весь час балансуємо в галузі національного питання. Деякі весь час намагаються знайти середню лінію. Кожну вказівку на великодержавний шовінізм завжди вважають за необхідне компенсувати вказівкою, протилежною на шовінізм народностей недержавних і завжди маємо тут подвійну бухгалтерію»[5].

У такому балансуванні політиків Скрипник відразу вгадав можливі негативні прояви і на весь голос заявив про свою занепокоєність: «Звичайно теоретично правильним є наведене в тезах т. Сталіна зіставлення двох націоналізмів: націоналізму великодержавного, панівного і націоналізму колишніх пригноблених національностей! (Я не говорю про великодержавні тенденції колишніх пригнічених народів). А чи не занадто у тов. Сталіна? Чи не буде це протиставлення двох націоналізмів приводом для того, щоб багато й багато дехто на практиці свою бездіяльність у галузі національного питання виправдовував таким протиставленням? Я дуже й дуже боюся цього»[6].

Інтуїція Скрипника не зраджувала. Та все ж, передбачити, до чого здатна привести й приведе на практиці така «подвійна бухгалтерія», точніше, які масштабні процеси нею будуть виправдовуватись, Микола Олексійович навряд чи міг. Тоді він ще сподівався, що серйозні теоретичні аргументи, здоровий глузд обов'язково візьмуть гору, і завзято за це боровся.

У той же час він понад усе ставив чистоту принципів національної політики, у які вірив просто беззавітно. Так, він мало-помалу переконувався, до якої лінії схиляється Сталін, проте не став шукати союзників серед тих, хто вів проти офіційного курсу РКП(б) боротьбу, як на Скрипника, з хибних позицій. Зокрема, він дуже різко викривав лінію Української Комуністичної партії у національному питанні, будь-що домагався її організаційної ліквідації. Головні аргументи зводив при цьому до того, що укапісти, на його думку, відстоювали неправомірне розширення прав України, меж суверенності в СРСР, претендували на особливу, незаслужену роль у взаєминах з КП(б)У і РКП(б).

Природно, Скрипник вважав єдино можливою і вірною, принципово справедливою спрямованість, основні засади національної політики більшовицької партії, Радянської держави, які були започатковані Леніним. Щоправда, кваліфікувати здійснення цієї політики цілком бездоганними він ніколи не наважувався. Більше того, зважаючи на очевидні відступи від висхідних принципів, на чималі прорахунки або ж зумисне нехтування національним фактором, Микола Олексійович прагнув піднести значення національного питання у суспільній свідомості на належний рівень, намагався повести необхідність його щонайсерйознішої теоретичної розробки. І він таки домігся, що 29 червня 1926 р. в Українському інституті марксизму була відкрита кафедра з національного питання, яку сам і очолив. У промові при відкритті кафедри Скрипник визначив як головне її завдання — виходити із Ленінових засад і «ставити це питання, щоб науково його розробляти і студіювати» «відразу в трьох напрямах, а саме — теорії

національного питання, політики національного питання і національної статистики»[7].

За наполяганням Скрипника такі кафедри були створені й у вузах, а дисципліна була введена до їхніх навчальних планів. Кафедра ж, очолювана Миколою Олексійовичем, його клопотаннями, була визнана Всесоюзною комуністичною академією центром для вивчення національного питання всіх національних республік (враховувався історичний досвід України — найбільшої національної республіки, гнобленої в минулому і щонайщільніше причетної до всіх процесів національно-державного будівництва після Жовтня, республіки із строкатим національним складом і, як тоді оцінювалось, нагромадженим значним досвідом налагодження форм суспільного співжиття).

Взагалі, для Скрипника Україна була не лише об'єктом його невмирущої любові, а в багатьох випадках — точкою відрахунку у системі координат створюваних ним схем і концепцій.

Ставши першим офіційним главою уряду Радянської України в 1918 р., Микола Олексійович поставився до цього з усією можливою серйозністю. Для нього наявність самостійної республіки виявилась не якимось тимчасовим, минущим фактором, як для багатьох захоплених ліворадикальними настроями комуністів, не тактичною поступкою обставинам до перемоги світової революції, а величезним історичним завоюванням українського народу. І невідомо, від чого більше йшли його міркування, розпочинався хід його думок і концептуальні вибудови: від марксистської, ленінської теорії з національного питання, що одним з наріжних каменів мала вимогу права націй на самовизначення аж до утворення самостійної держави як найбільшого гаранта рівноправного розвитку всіх націй, в тому числі української, чи ж віковічного прагнення українського народу до власної державності, яким Микола Олексійович намагався знайти обгрунтування у національній політиці більшовиків, що передбачала всебічний розквіт і одночасне зближення, згуртування націй. Як би там не було, але постійно піклуючись про інтернаціональні завдання російського пролетаріату, всіх трудящих, виявляючи піклування про всіляке зміцнення союзу соціалістичних республік, Скрипник ніколи не забував про національну справу українців, їхні інтереси, послідовно відстоював їх, звичайно, у рамках загальних уявлень про шляхи розв'язання національної проблеми, про побудову суспільства рівноправних вільних народів. Водночас він був твердо переконаний, що національних розквіт України, як і будь-якої іншої республіки, іншого народу ніскільки не зашкодить справі соціалізму, будівництва союзної держави, а, навпаки, якнайбільше сприятиме цьому процесу. Важливо лише не схибити, вести гнучку і водночас принципову лінію.

М. О. Скрипник наполегливо боронив інтереси України задля створення умов для її найефективнішого національного розвитку. Він мав своє оригінальне, хоч і не бездоганне уявлення про республіку, її тодішній стан, шляхи національного відродження. Ключ до розуміння Скрипникової концепції розвитку України можна знайти в його статті «Донбас і Україна. З історії революційної боротьби на Україні 1917—1918 рр.», написаній ще в 1921 р. під час створення комнезамів.

Як марксист Скрипник апелює до робітничого класу, покладаючись на його революційну свідомість, готовність розв'язувати якнайскладніші, якнайважчі завдання заради досягнення високих, відповідальних цілей: щоб за допомогою робітничого класу, російського за національністю або русифікованого, що зневажливо ставиться часом навіть до найменшого натяку на українську мову і українську культуру, і силами його завоювати собі селянство і сільський пролетаріат, за національним складом український, який у зв'язку із складниими історичними умовами упереджено й недовірливо ставиться до всього російського, «московського».

«Тим-то найпершим завданням кожного свідомого робітника є добре усвідомити, — зазначає Микола Олексійович, — що для того, щоб

здійснювати свої класові, пролетарські, комуністичні завдання, робітничому класові на Україні треба, обов'язково треба, не ототожнювати себе з російською мовою і з російською культурою, не протиставляти свою російську культуру селянству, навпаки, треба всемірно піти у цій справі назустріч селянству. Не як росіянин і українець, не як носій мовної культури до представника іншої, «нижчої» мовної культури, а як передовий борець комуністичної революції до трудівників, які ще не усвідомили своїх класових інтересів»[8].

Успішне виконання поставленого завдання, за глибоким переконанням Скрипника, було можливим лише за умови належного ставлення робітників, інтелігенції до рідної мови селянства. Саме на цьому грунті можна було розвивати, з одного боку, українську культуру, а з другого, залучати селянство у здійснення соціальних перетворень, зміцнення стосунків з іншими народами, що домагаються спільної мети.

«Українського селянина ми зможемо завоювати, — наголошує Микола Олексійович, — лише підходячи до нього із зрозумілою йому мовою, а коли треба, то й вивчаючи навіть цю саму мову. Ось чому Комуністична партія у своїй резолюції ЦК КП(б)У прямо поставила своїм завданням розвиток української культури, «культивування» української мови, навчання її державних чиновників — радянських службовців. Рівняти місто щодо мови по українському селу, щоб привести українського селянина до рівняння на пролетарське місто. До цього тепер ми прийшли, але тільки після довгої боротьби з міщанськими пересудами, що заражали основну нашу силу, міських робітників»[9].

Теоретична і практична діяльність Скрипника в галузі національного будівництва була такою плідною, вагомою, авторитетною, що в той момент, коли треба було перейняти естафету «українізації» від Олександра Шумського, іншої кандидатури, здавалось, годі було й шукати.

До призначення Л. Кагановича першим секретарем ЦК КП(б)У Скрипник перебував під політичним затемненням. Колишній керівник катеринославців Е. Квірінг ніколи не сприймав українізацію і був проти лінії, яку проводив Скрипник. Але між Кагановичем і Скрипником на перших порах виник політичний альянс. Каганович уже в першому публічному виступі оголосив, що партія буде українізована. Така ж політика визначалася і для Червоної Армії. Спеціальним рішенням ЦК КП(б)У у 1925 р. відносно незначний заклад для виховання викладачів марксизму-ленінізму для вишів (колишня назва ВУЗу) та партійних шкіл було визначено головним центром марксистської науки в Україні[10]. У 1926 р. в Українському інституті марксизму, як уже говорилося, було створено кафедру з національного питання на чолі зі Скрипником. Через рік він — народний комісар освіти в Україні. На цю посаду його було призначено у дуже непростій обстановці. Призначення збіглося із боротьбою проти «шумськізму» — штучно створеного так званого «ухилу», який нібито існував у Компартії України. У розгромі «шумськізму» Скрипник грав досить значну роль. Шумський у справі розгортання українізації, боротьбі проти шовінізму, організації культурного процесу був надзвичайно активним, але його лінія нічим не відрізнялася від тодішньої політики ВКП(б). Правда, він вважав, що українізація просувається надто повільними темпами, що новообраний перший секретар Каганович приділяє цьому питанню надто мало уваги, захопившись суто формальним боком справи. Шумський порушив питання про усунення з України Кагановича перед Сталіним. Сталін відреагував на це прохання відомим листом до Кагановича та інших членів політбюро ЦК КП(б)У. Властолюбний Каганович випаду проти себе Шумському не пробачив. Згодом він не раз змушував Шумського визнавати помилковість його позиції. Але долю Шумського визначила не особиста ненависть до нього першого секретаря ЦК КП(б)У, а загальна політична ситуація. Саме на цей час припало оформлення троцькістсько-зінов'євського блоку, і підтримка українських більшовиків, тобто членів найбільшої партійної організації у складі ВКП(б), була надзвичайно важливою. Проросійськи настроєні члени

партії, а вони становили 2/3 від загального числа, були незадоволені політикою українізації, і існувала певна загроза, що вони могли примкнути до так званого «антипартійного» блоку. Але і виступати проти політики українізації прямо було передчасно. Це могло б створити негативне враження у членів Комінтерну і особливо на Західній Україні, де КПЗУ у той час була дуже впливовою.

Сталін здійснив маневрений хід. Усунення Шумського було політичною сигналізацією росіянам, що українізація має тимчасовий характер, на який більшовики змушені піти, а в будь-який момент її можна припинити. Безсумнівно, Скрипник усвідомлював, що без підтримки Сталіна здійснення українізації було б неможливе, йому як колишньому «партійному самостійнику» вкрай важливо було продемонструвати свою відданість ідеям пролетарського інтернаціоналізму, більш того, боротьба проти Шумського дала йому можливість виступити як теоретику.

На травневому пленумі 1926 р. Скрипник з'єднався з колегами в ЦК КП(б)У у нищівній критиці Шумського. Він звинуватив Шумського в лицемірстві, що проявилося у нібито позірній підтримці резолюції пленуму, написаної Скрипником. Фактично, твердив Скрипник, Шумський виступає проти даної резолюції, тобто проти лінії партії. Резолюція була написана за традиційно більшовицькою схемою. Починалася вона з стислого огляду національної політики партії. Партія, відзначалося у резолюції, завжди визнавала право націй на самовизначення. Велика Жовтнева соціалістична революція дала можливість здійснити це право на практиці і одночасно відкрила простір для міжнародної співпраці пролетарів різних національностей. У резолюції зазначалося, що в ході революції і громадянської війни більшовики припустили в національному питанні чимало помилок, але нічого не було сказано про роль боротьбистів у виправленні цих «помилок». Про боротьбистів у резолюції не було жодного слова, хоч звинувачувалися українські есери і соціал-демократи як представники української буржуазії. Всі досягнення у справі національної політики приписувалися правильним рішенням XII з'їзду партії.

Резолюція трактувала українізацію в Україні як успіх. 65 відсотків діловодства почало вестися українською мовою, а рік перед тим було лише 20 відсотків. Початкова освіта зукраїнізована повністю. Провадиться систематична українізація середньої та вищої школи, органів преси, яка з квітня (тобто від часу прибуття Кагановича в Україну) кількісно зросла з 37 до 47 відсотків і т. п.[11] В резолюції не називається імені Кагановича, але всі розуміли, що перелік досягнень після квітня означає, що ці зміни відбулися тоді, коли він очолив українську партійну організацію.

Одночасно резолюція захистила темпи українізації. Пришвидшення у цій справі, як відзначалося у резолюції, загрожувало розділенню російських робітників і українських селян. Політика українізації, особливо в партії і комсомолі, — найліпший спосіб боротьби проти російського шовінізму і українського націоналізму. Тому потрібно продовжувати українізацію партії і комсомолу і разом з тим пояснювати широким народним масам, особливо робітникам і членам профспілок, важливість українізації, рішуче виступати проти спроб відродження теорії боротьби двох культур, викривати всі націоналістичні ухили, виховати нові кадри, які можуть вести правильну політику у культурному процесі, поліпшити партійні засади науки, як-от Комуністичний університет ім. Артема та Інститут марксизму-ленінізму, залучити більше українців до партійної і радянської роботи, посилити роботу українських інтелігентів у державному апараті, виступати проти будь-яких тенденцій до розвитку з іншими республіками[12].

Скрипник, показуючи свою лояльність до Сталіна і Кагановича, став головним публічним обвинувачем Шумського. Найгрунтовніша його стаття в цьому плані «Хвильовізм чи шумськізм», де він демонструє свій полемічний хист, але по суті — це яскравий приклад ідеологічного резонерства. Скрипник приписує Шумському неіснуючі наміри, звинувачує в тому, що як головний редактор «Червоного шляху» він «вигрів ваплітянські дум-

ки-курчата, аж поки вони не поросли пір'ям і почали на власну руку цвіринькати в різноманітних ваплітянських зошитах, альманахах та часописах»[13]. Щире вболівання Шумського за долю української культури, його намагання зберегти Хвильового як важливу літературну силу, його боротьбу проти різноманітних шовіністичних виявів Скрипник видав за націоналістичний ухил.

Чи усвідомлював він сам усю несерйозність шитої білими нитками справи Шумського? Ще у 1923 р., виступаючи у Москві у справі Султан-Галієва, Скрипник показав, що він прекрасно розбирається у схемі продукування подібних «ухилів». Він попереджав, що партія не повинна будувати свою політику на грунті національної ворожнечі і крові злочинців, які інспірують фальшиві націоналістичні справи, «треба було б покласти за підвалину правильної партійної політики поряд крові злочинців типу Султан-Галієва». Але тут же Скрипник формулює догмат, який можна розцінювати як універсальний для більшовицької політики часів сталінщини: «Якщо для підвалини нашої правильної партійної політики потрібна кров, то я кажу, (звичайно, тільки про політичне явище) — кров повинна пролитися»[14].

Звичайно, Скрипник думав про кров Шумського, «тільки як про політичне явище», «соловецькі» чи «гулагівські» варіанти йому не спадали на думку, тим більше, навіть у страшному сні він не міг передбачити, що більшовицька партія стане організатором голодомору 33-го року в Україні, в результаті якого мученицькою смертю поляжуть мільйони українських селян. Не передбачав він, очевидно, і того, що результатом політичного вбивства Шумського буде ще одна жертва — Комуністична партія Західної України, керівники якої відмовились засудити націоналістичний ухил Шумського. 7 липня 1927 р. пленум ЦК КП(б)У слухає доповідь Скрипника про зраду КПЗУ. У серпні особлива комісія Комінтерну з участю Скрипника засуджує Шумського та більшість КПЗУ, у грудні «більшість» КПЗУ усувається з Комінтерну. Меншість КПЗУ отримує підтримку КП(б)У та Комінтерну, але вплив комуністів у Західній Україні різко падає.

Для Скрипника такий розвиток подій був великим ударом, адже він на п'ятому конгресі Комінтерну домігся визнання платформи соборності України всупереч тим, які трактували акт злуки у 1919 р. як вияв буржуазної націоналістичної політики. І все ж ставка у цій політичній грі була надто великою, щоб він міг відмовитися від неї. Ставкою була Україна. Через демонстрацію лояльності до Сталіна і Кагановича Скрипник хотів отримати можливість продовжити українізацію, утвердити свої особисті позиції у справі національної політики. Пожертвувавши важливими фігурами, він тимчасово виграв.

У 1928 р. Кагановича було відкликано до Москви і першим секретарем ЦК КП(б)У призначено Косіора. Скрипник отримав відносно вільну руку для проведення політики, яка фактично дуже швидко переросла межі тільки національної і ставала політикою більш типовою для національних держав, тобто політикою захисту національних та державних інтересів. У цьому розумінні участь у політичному вбивстві Шумського давала йому важливі дивіденди для особистої влади в Україні.

Протягом усієї своєї кар'єри Скрипник використовував будь-яку можливість для захисту інтересів України шляхом їх ідентифікації з інтересами світової революції. Ще у 1924 р. він виступив у ЦВК з твердженням, що національне питання є важливим фактором для експансії СРСР та світової революції. Він критикував міністра закордонних справ Чичеріна за те, що той слабо використовує національне питання в інтересах СРСР. У 1925 р. Скрипник написав резолюцію про національне питання середньої Європи та Балкан, яка була прийнята V конгресом Комінтерну[15].

Як досвідчений партійний політик Скрипник добре розумів загальну політичну схему в СРСР. Він знав, що не можна використовувати зброю з арсеналу так званих «класових ворогів». На відміну від романтика Миколи Хвильового, який мав необережність захоплюватися Шпенглером та Ніцше,

Скрипник досконало володів більшовицьким новоязом — прообразом орелівської «качиної» мови і постійно бив поклони тільки тим авторитетам, які мали для більшовиків священне значення — Марксу, Енгельсу, Леніну, Сталіну. Але марксистсько-ленінська фразеологія — лише оболонка, всередині якої фактично були ідеї його найлютіших, але все ж позірних ворогів. Теорію боротьби на два фронти проти українського націоналізму і російського шовінізму, котрий набагато небезпечніший, бо стимулює появу першого, Скрипник фактично взяв і розвинув із памфлету Сергія Мазлаха і Василя Шахрая «До хвилі». Від Олександра Шумського, а точніше з його брошури 1920 р. «К разрешению национального вопроса», він узяв основні ідеї українізації та її ідеологічне обгрунтування.

Скрипник завзято боровся з укапістами, брав участь у їхньому організаційному та ідеологічному розгромі, але в той же час всі видатні боротьбисти отримали партійні квитки і найвпливовіші посади на культурно-освітній ділянці. Чи не найяскравішим прикладом кадрової політики Скрипника є призначення колишнього укапіста, згодом боротьбиста Івана Майстренка редактором «Чорноморської комуни» — органу одеського виконкому. Скрипник по праву пишався переходом центральної газети колишньої столиці так званої Новоросії на українську мову, вважаючи це перемогою партійної лінії у справі національної політики.

Микола Скрипник використовував найменшу можливість, щоб розгорнути свою національну теорію. Але найяскравіше і найчіткіше викладена вона у статті «До теорії боротьби двох культур». Для Скрипника найважливішою теоретичною проблемою було як продемонструвати суттєву подібність українського націоналізму і російського шовінізму. Скрипник використовував стару теорію Д. Лебедя про боротьбу двох культур і звинувачував будь-яку ідею, в якій вбачав прояви націоналізму, як російську чи українську модифікацію лебедівської теорії, коріння якої знайшов у творах відомого «україножера», як він висловився, С. Щоголєва. Щоголєв вважав, що українська мова малопридатна для створення рідної малоросіянам обласної літератури. Фонетичний правопис, який вигадали україножіли, є досить антикультурним фактором. Українській мові не під силу витіснити російську культуру, але в місцях некультурних цей грубий сурогат культури можуть легко сприйняти за чисту монету.

Скрипник стверджує, що перемога Жовтневої революції створила умови для вільного розвитку всіх національностей, однак в країні триває постійна боротьба між комуністичними і буржуазними, капіталістичними течіями. В Україні буржуазія національно подвійна. Найвизначнішою і найчисленнішою була буржуазія міська, за національністю російська або зрусифікована. Одночасно існувала куркульська буржуазія. Вони боролись одна проти одної і разом з тим вели спільну боротьбу проти комунізму. Зважаючи на це, Скрипник робить висновок: «Треба кінчати з тим. У наших лавах не може бути жодного моменту, жодної хвилі для існування проявів і заяв, що виявляють націоналістичну боротьбу під прапором лексичного або лексикологічного оцінювання тієї чи іншої мови. Ми не припустимо повертати колесо історії на десятки років назад, до часів, коли щоголеви й інші україножери та москофіли говорили про «Українське нарєчіє», про права на існування «полтавського нарєчія», як діалекта російської мови, і про штучність вигаданого «Галицького нарєчія» тощо»[16]. Він вважає, що українізація пролетаріату неминуча і вона буде розгортатися широким фронтом в ім'я комунізму.

Подальший розвиток теорія Скрипника знайшла у статті «Підсумки літературної дискусії». Повторюючи ще раз основні постулати, на яких грунтується його критика теорії боротьби двох культур, Скрипник різко критикує Хвильового за неленінське гасло «від Москви — на Захід», але водночас солідаризується з ним у його основній концепції: «Дайош власний розум». Він пише, що такий шлях визнала партія, як єдиний пролетарський шлях, єдиний, що його можна визнати, що веде до соціалізму, до будування соціалістичної культури; цей шлях є шляхом самостійного розвитку ук-

раїнського народу. Маючи на увазі, що це гасло Хвильового нітрохи не робить його хибним, Скрипник водночас різко критикує тих, хто вважає, що українська культура повинна шукати поводиря в особі російської культури. Тільки співпраця, співдопомога. Культурні досягнення Москви мають для України значення не як російські, а як такі, що насамперед належать пролетаріату. В СРСР ніхто не повинен претендувати на гегемонію чи опікунство, бо це є претензія на нерівноправні стосунки між народами. Скрипник вважає, що завоювати культуру робітники і селяни можуть не через галушки, вареники та гопаки, а через розвиток стилів, форм, напрямів, через переборення провінційної обмеженості. Треба, щоб пролетарські письменники жадібними руками брали усе вартісне з досягнень цілої всесвітньої культури[17].

Теоретичні статті Скрипника були грунтом для його практичної діяльності. Розмах її був колосальний. Скрипник контролював українську науку, освіту, видавничу справу, культурно-просвітницьку і бібліотечну справу, агітаційно-пропагандистські напрями, визначав кадрову політику партії відповідно до своїх національних орієнтирів. Окрім посади наркома, він був директором Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів, секретарем комуністичної фракції ВУАН, головним редактором Української Радянської Енциклопедії, головним редактором Комісії по редагуванню перекладів творів Леніна на українську мову.

Музика, театр, проблеми образотворчого мистецтва, становище жінки, проблеми шлюбу і сім'ї, охорони здоров'я, захисту дитинства, відстоювання самостійності України у створенні республіканського бюджету, право на власне законодавство. Усе це та багато іншого становило сферу інтересів Скрипника[18]. Через народний комісаріат освіти йшли зв'язки з українцями західної і східної діаспори. Україна готувала педагогічні кадри для українських шкіл і вишів, які відкривалися за межами республіки, посилала туди підручники, допомагала у виданні українських газет і журналів. Скрипник активно боровся проти спроб русифікувати інститути, яким надавався статус всесоюзних. Характерний у цьому плані конфлікт, що виник у Скрипника з уповноваженим із Москви Азатяном щодо Гірничого інституту міста Сталіно, де активно розвивався процес українізації. Азатян різко виступив і проти Скрипника, і проти всієї політики українізації. Скрипник відповів, що те, що вища освіта фінансується із загальносоюзного бюджету, ніяк не означає, що треба переходити на російську мову. У відповідь на випади Азатяна стосовно публікацій масовими тиражами творів Шевченка «идеолога буржуазного возрождения», «который находится на нелегальном положении», Скрипник відповів, що Шевченко з його соціалістичною ідеологією може стати нашим прапором і «Кобзар» не лише треба видавати, а й створити в Каневі «культурний і політичний центр державного значення»[19].

Скрипник виступив також проти присвоєння шовіністично настроєними колами Росії національних скарбів українського народу. Він доводив, що «Слово о полку Ігоревім» належить до духовних надбань України[20].

1929 рік був переломним роком у справі українізації. Активно проходила вона у Кубанській, Донській, Армавірській, Тверській, Чорноморській, Майкопській, Сальській, Ставропольській та інших областях РСФСР. Там відкривалися українські хати-читальні, клуби, лікпункти, робфаки. На Курщині було відкрито Український педагогічний педтехнікум. Одночасно в Україні зросла кількість культурно-просвітницьких закладів, які репрезентували культуру народів, що проживають на її території. Функціонували єврейський, польський та інші театри, діти молдаван, греків, німців і т. п. дістали можливість учитися рідною мовою. Налагоджувалися і прямі зв'язки України з іншими республіками в обхід центру. Скрипник виступав ініціатором проведення тижнів і місячників дружби народів у інших республіках, під час яких репрезентувалася культура України[21].

Але предметом особливого піклування Миколи Олексійовича була українізація освіти. На 1 січня 1930 р. в Україні функціонувало 20764 загаль-

ноосвітні школи, в яких училося 2733649 чоловік. Було 14430 українських шкіл, і в них — 1732595 учнів, російських відповідно: 1504 і 112735, єврейських: 291 і 22436, польських: 302 і 16249. Решта шкіл та учнів припадала на інші національні меншини. До 68,8 відсотка збільшилася питома вага газет, що видавалися українською мовою, 63,4 відсотка заводських газет, 84,8 відсотка всіх журналів, 80 відсотків книжок, 79,4 відсотка підручників для вишів.

Активно проходила українізація вишів, де готувалися педагогічні кадри. Процес переходу на викладання предметів українською мовою викликав опір з боку шовіністично настроєних викладачів, але Скрипник проводив чітку, іноді волюнтаристську лінію, спираючись на партійні настанови і ленінські праці[22].

Значну увагу приділив Скрипник прийняттю нового українського правопису. У організації цієї надзвичайно важливої справи він виявив велику дипломатичність і такт. Скрипник вважав, що правопис, уніфікація термінології повинні служити справі консолідації українців Радянської України і Західної України, а також тих, що проживають за межами України. У травні — червні 1927 р. у Харкові під егідою НКО відбулася Всеукраїнська правописна конференція, у якій взяли участь 75 чоловік від УРСР, РСФСР та еміграції. Скрипник не втручався у роботу конференції, правда, він висловив пропозицію додати до правопису літери «S» і «Z» замість «ДЗ» і «ДЖ», але коли його пропозиція не пройшла, він не сприйняв це як свою невдачу. Практично, все вирішували спеціалісти ще до конференції, але всі її учасники відчували причетність до важливої справи розвитку української мови. Конференція закінчилася одностайним прийняттям нового правопису, який НКО 1 січня 1928 р. схвалив[23].

Під головуванням Скрипника у 1930 р. в Харкові відбувся другий Всесвітній конгрес пролетарських літератур[24]. Скрипник мріяв про славу Харкова як важливої європейської столиці поряд з Парижем, Лондоном, Берліном.

Українізація як в Україні, так і за її межами, у місцях компактного проживання українців, була досить успішною, і в цьому велика заслуга Скрипника. Завдяки своїй енергії, організаторському таланту і послідовній політиці у справі захисту національних і державних інтересів Микола Олексійович здобув у партії і республіці досить значний авторитет і велику особисту владу. Цьому сприяв його імідж соратника і учня Леніна, старого більшовика. 60-річчя народного комісара освіти було відсвятковано у республіці з великою помпезністю і шумом. Він отримав понад 400 вітальних телеграм і листів від партійних, радянських, профспілкових, культосвітніх та інших організацій. Було вирішено збудувати повітряну ескадрилью ім. Миколи Скрипника, виголошувалися урочисті промови, харківська міськрада вирішила присвоїти його ім'я одному з театрів, перейменувати село, вулицю, інститут, встановити стипендії тощо. Урочисті збори з нагоди Скрипниківського ювілею тривали майже чотири години. І, здавалося, ніщо не передрікало трагедії, яка невдовзі почне розгортатися з блискавичною швидкістю.

Втім симптоми її були. 10 лютого 1929 р. в газеті «Правда» з'явилася рецензія П. Горіна на книгу академіка, завідуючого кафедрою історії Всеукраїнського інституту марксизму-ленінізму Матвія Яворського «Історія України у стислому викладі». Проти одного з найближчих сподвижників Миколи Скрипника було висунуто звинувачення в тому, що він розглядає історію України як окремий процес. Кампанія проти Яворського, що призвела до його політичного, а згодом і фізичного знищення, своїм вістрям була, безумовно, спрямована проти політики українізації і особисто проти Скрипника. Скрипник зміг тоді відвести від себе удар, надрукувавши статтю «Помилки та виправлення академіка М. Яворського». Одночасно була піднята в пресі кампанія проти завідуючого кафедрою філософії Юринця. Скрипник виступив також у пресі з критикою Юринця, але врятувати Інститут він не зміг. У червні 1931 р. ЦК КП(б)У прийняв резолюцію, в якій

звинуватив ВУІМЛ у націоналістичних ухилах та створив замість нього Всеукраїнську асоціацію марксистсько-ленінських інститутів[25]. Це означало, що Скрипник втратив трибуну, з якої він міг відстоювати свої погляди.

У 1930 р. на процесі СВУ, що був інспірований ДПУ, було викрито «шкідництво мовознавців», які брали активну участь у складанні нового українського правопису. Наприкінці 1930 р. відбулася самоліквідація «Пролітфронту» — журналу, де працювали Хвильовий і його сподвижники, яких підтримував Скрипник. Коло навкруги Скрипника замкнулося. І все ж після XVI з'їзду ВКП(б) настає тимчасове затишшя. Сталін готує генеральний наступ, війну проти селянства і української інтелігенції з метою зламати елементи самодіяльності України.

У політичному розкладі сил Скрипник — найважливіша постать, яка стоїть на перешкоді Сталіну на шляху до повної централізації влади. По Скрипнику дуже скоро розпочинається вогонь сталінської важкої політичної артилерії. 1931 рік — декрет ВКП(б) про роботу шкіл дав імпульс до уніфікації союзної шкільної освіти, 1932 рік — підпорядкування вищих учбових закладів Москві[26]. У липні того ж року Скрипник виступає на III Всеукраїнській партконференції. В тих умовах виступ проти політики виголоджування села був мужнім кроком. «Я не згоден, — говорив Скрипник, — з тими товаришами, які з теперішніх сільськогосподарських кампаній головну свою увагу віддають питанням хлібозаготівель. Не треба себе гіпнотизувати тим, скільки треба взяти хліба з нашого врожаю. Треба зібрати повнотою все те, що ми засіяли. Коли ми зуміємо перебороти труднощі збиральної кампанії, коли питання боротьби з втратами зрозуміємо як питання політичне і господарське, у нас вистачить хліба цілком і повністю і для виконання плану хлібозаготівель...»[27] Непрямо Скрипник виступив і проти політики пошуку ворогів, яка поступово набирала рис генеральної.

28 лютого 1933 р. Скрипника увільняють з посади наркомосу і призначають головою Держплану республіки. З березня 1933 р. Москва розпочинає кампанію боротьби проти «націоналістичних ухилів» в Україні і Білорусії. Наприкінці квітня 1933 р. ЦК збирає всеукраїнську партконференцію і виносить на обговорення питання національної політики. Новий нарком освіти В. Затонський критикує «націоналістичні ухили» в освіті. Андрій Хвиля критикує «націоналістичні ухили» у мовознавстві[28]. Згодом атаки проти Скрипника розгортаються по всьому ідеологічному фронту. Засуджено брошуру Г. Овчарова «Скрипник і радянська література», у журналі «Більшовик України» з розгромною публікацією виступає О. Шліхтер. Він піддає в ній гострій критиці статті Скрипника з національного питання, називає їх перекрученням ленінізму.

З прямими звинуваченнями проти Скрипника на мовознавчому фронті виступає у пресі Андрій Хвиля. На червневому Пленумі ЦК КП(б)У у гру вступає новий другий секретар ЦК КП(б)У Павло Постишев, який влаштовує Скрипнику справжній брутальний рознос, звинувативши його в тому, що справа українізації в ряді випадків опинилася в руках різної петлюрівської наволочі, що він «фактично боронив чужі, ворожі нам елементи». Про ситуацію, яка склалася після Пленуму, дослідник життя і діяльності Скрипника В. Замковий пише так: «Після цього Пленуму перед Миколою Олексійовичем поставили ультимативну вимогу — скласти покаянний документ з визнанням своїх помилок. Написані Скрипником заяви обговорювалися на чотирьох (!) засіданнях Політбюро ЦК КП(б)У (17 і 26 червня, 5 і 7 липня 1933 р.) і щоразу визнавалися незадовільними. На останньому засіданні з огляду на те, що «документ не відповідає вимогам ЦК та ігнорує ряд даних т. Скрипнику вказівок», Політбюро вивело Миколу Олексійовича зі свого складу. Це рішення ухвалювалося під час відсутності М. О. Скрипника, який ще до початку обговорення покинув зал засідань і пішов до свого кабінету, аби через кілька хвилин пострілом з револьвера урвати своє життя... Це був останній подвиг старого більшовика, ладного заподіяти собі смерть, але не каятися прилюдно в

неіснуючих «помилках» і в спотвореному вигляді подавати свою попередню діяльність...»[29]

Смерть Скрипника викликала своєрідну реакцію партійних вождів. Некролог без підписів, надрукований у журналі «Більшовик України», — апофеоз лицемірства і елементарної людської підлості, аналогів якій важко знайти у світовій політичній практиці. Фактично це була брутальна розправа над покійним своїм же колегою. У некролозі знайшов подальший розвиток центральний міф голодомору про те, що хліб в Україні був, але всі проблеми від шкідницької діяльності націоналістичних елементів, які ховалися за спиною Скрипника. «Бадани, Яворські, Ернестюки — запеклі вороги партії і українських робітників та селян, продажні шпіони, — змогли через те втертися в довіру до тов. Скрипника, значною мірою скеровували його роботу, водили його пером, вони засіли в Наркомосі, порозставляли своїх людей в системі органів освіти на Україні і, прикриваючись іменем тов. Скрипника, провадили свою шкідницьку роботу. Під прапором боротьби за українську культуру буржуазно-націоналістичні петлюрівські елементи на гроші закордонних охранок працювали над тим, щоб відірвати Україну від Радянського Союзу, загнати українських робітників та трудящих селян назад в рабство, в кабалу до поміщиків та капіталістів, щоб на догоду Детердінгам, німецьким фашистам, польським панам заморити голодом, винищити сотні тисяч і мільйони трудящих України»[30]. Наводився у некролозі довгий список злочинів Скрипника, трактувалися вони як націоналістичний ухил від ленінізму, стверджувалося, що Скрипник перебільшував значення національного питання. Причину самогубства автори некролога знайшли в усвідомленні Скрипником власних помилок і неспроможності по-більшовицькому на ділі їх перемогти.

Кампанія проти Скрипника довго тривала і після його смерті. Фактично вона знаменувала кінець унікального процесу в історії України, який носив назву «українізації». Дуже скоро XII з'їзд КП(б)У проголосить, що може десь там шовінізм і є ворогом трудящих, але в Україні найголовнішим ворогом був, є і буде український буржуазний націоналізм. З цієї причини відбувалися репресії над інтелігенцією, членами компартії України, так званими куркулями. Виявом «грехопадения Скрипника», як образно висловився Сталін у звітній доповіді XVII з'їзду ВКП(б), пояснювалися і засуджувалися будь-які спроби національного самовиявлення[31]. Ім'я Скрипника було піддано політичному остракізму, його твори вилучено з бібліотек і книгосховищ. У наступні роки боялися навіть згадувати саме слово «українізація». Україна вступила у затяжну і трагічну фазу тотальної русифікації, коли перехід на російську мову означав демонстрацію політичної благонадійності і лояльності до режиму.

Оглядаючи сьогодні життя і діяльність Миколи Олексійовича Скрипника — цієї складної і суперечливої постаті, поставимо собі запитання: чи були вони даремними? Невже колосальна діяльність такої значної особистості була повністю дискредитована і результати її знищені? Відповідь можна шукати тільки в контексті подальших подій, які розвивалися в УРСР і в СРСР. Діяльність Скрипника була настільки успішною і популярною в народних масах, що стало вже неможливим для Сталіна повернутися до політики Валуєвських циркулярів та Емських указів. Українська мова і література дістали право на існування, хоча й в умовах духовного концтабору, під жорстоким політичним наглядом. Україна існувала на картах світу не як Южнорусский чи Малорусский край, а як Українська республіка із своїм представництвом в ООН. Під час хрущовської відлиги Скрипник для багатьох так званих шестидесятників стане орієнтиром у боротьбі за національні права і свободи в рамках СРСР. У тих умовах будь-яка постановка національного питання в іншому, не ленінському контексті була просто неможливою. Неможливою була б книга Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», неможливим було б легальне дисидентство в Україні, а може, і взагалі будь-яка пропаганда національної ідеї. Скрипник — частина історії України. Кампанія проти нього — це кам-

панія руйнування самої структури нації. За фундатором теорії геноциду Рафаелем Лемкіним, руйнування одного національного зразка і насадження натомість іншого — це одна з найхарактерніших рис геноциду. Знищення Скрипника — це складова частина проти українського геноциду.

[1] Скрипник М. О. Вибрані твори. — С. 178—180.
[2] Там же. — С. 190—191.
[3] Там же. — С. 191.
[4] Там же. — С. 191—192.
[5] Скрипник М. О. Статті й промови. — Т. II, ч. II. — С. 12.
[6] Там же. — С. 13.
[7] Скрипник М. О. Статті й промови. — Т. II, ч. I. — С. 6.
[8] Скрипник М. О. Вибрані твори. — С. 159.
[9] Там же. — С. 159—160.
[10] Вісті ВУЦВК. — 10.IV.1925; Коммунист. — 12.IV.1925; Вісті ВУЦВК. — 25.IV.1925.
[11] Будівництво Радянської України. — Харків, 1928. — Т. I. — С. 3і—34.
[12] Там же. — С. 58—65.
[13] Скрипник М. О. Статті й промови. — Т. II, ч. I. — С. 147.
[14] Там же. — Т. II, ч. II. — С. 16.
[15] Там же. — С. 31, 409.
[16] Там же. — Т. 2, ч. I. — С. 97—119.
[17] Там же. — С. 120—145.
[18] Шаповал Ю. І. Україна 20—50-х років: Сторінки ненаписаної історії. — К., 1993. — С. 114.
[19] Скрипник М. О. Статті й промови. — Т. II, ч. II. — С. 227—234.
[20] Там же. — Т. 5. — С. 43.
[21] Там же. — Т. II, ч. I. — С. 320—329.
[22] Там же. — Т. II, ч. I. — С. 356—358.
[23] Вісті ВУЦВК. — 19.VI.1927.
[24] Вісті ВУЦВК. — 13.XI.1930.
[25] Культурне будівництво в Українській РСР. — К., 1959—1961. — Т. I. — С. 540—544.
[26] Там же. — С. 559—567, 593, 604.
[27] Шаповал Ю. І. Назв. праця. — С. 101.
[28] Правда. — 4.III.1933; Вісті ВУЦВК. — 11.III.1933, 1.V.1993.
[29] Замковий В. П. Микола Скрипник: Сторінки політичної біографії // Про минуле: Заради майбутнього. — К., 1989. — С. 260—262.
[30] Більшовик України. — 1933. — № 78. — С. 104.
[31] Сталин И. В. Сочинения. — М., 1946—1951. — Т. III. — С. 361.

В. Г. Пуцько (Росія, Калуга)

Світські елементи в духовній культурі стародавнього Києва

Культура Київської Русі розвивалася за певних історичних умов, котрі, так чи інакше, мали позначитися на творах суспільно-політичних, літератури, мистецтва, ремеслах. Християнство, проголошене наприкінці X ст. як державна релігія, мало різко змінити її загальний рух та прилучити до здобутків візантійської цивілізації. Це мусило відповідно збільшити відстань між культурою панівної верхівки та загалу, бо для обслуговування князів та їхнього оточення було також запрошено чужоземних майстрів, котрі й принесли сюди чужу культурну традицію з метою прищепити її на новому грунті. Народні ж майстри, навпаки, часом мимоволі, міцно трималися за власну культурну спадщину, не лише з огляду на її привабливість, але й з причини неприступності та незрозумілості нових форм.

Поступово утворилися ніби дві цілком окремі культури: офіційна і народна. Перша за своїм загальним характером може бути, з певними застереженнями, означена як християнська, аристократична, міська; друга — як селянська, з помітними проявами поганського світогляду. В обох випадках означення неможливо вважати точними, але вони все ж виявляють істотні риси різних культурних напрямків. Релігійне забарвлення властиве культурі майже всього європейського середньовіччя, але ж воно ніяк не пере-